

O narativní explanaci v osmi tezích: nástin problému

Ondřej Sládek

Ústav pro českou literaturu AV ČR –

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

ÚVOD

Knihu Lubomíra Doležela *Heterocosmica II: Fikční světy postmoderní české prózy* (2014)¹ lze charakterizovat na základě přinejmenším čtyř různých hledisek. Za první ji můžeme považovat za další díl ze série publikací, ve kterých se autor věnuje problematice možných světů. Kniha tak doplňuje a prozatím uzavírá trilogii počínající svazkem nazvaným *Heterocosmica: Fikce a možné světy* (1998, 2003)² a pokračující knihou *Fikce a historie v období postmoderny* (2008). Za druhé je publikací, kterou Doležel psal s hlavním zřetelem k českým čtenářům. Za třetí je dílem, v němž vědomě nepřišel s novou teoretickou koncepcí, nýbrž na konkrétních příkladech z vybraných děl české postmoderní prózy testoval možnosti nástrojů své narativní sémantiky fikčních světů. Přesto se v závěru knihy ukazuje, že jeho úvahy o povaze postmoderního narativního textu měly hlubší teoretický a komparativní záměr. A konečně za čtvrté, k *Heterocosmica II* lze přistupovat jako k práci, v níž Doležel svým způsobem zpřesňuje výklad některých částí své narativní sémantiky, anebo dokonce přímo reaguje na některé námitky, které se v našem prostředí objevily po vydání českého překladu knihy *Heterocosmica*.

Z volné návaznosti jednotlivých dílů uvedené „trilogie“ je patrné, že nebyla plánovaná předem, ale že vznikla jaksi mimoděk — při práci na konkrétních problémech, kterými se Doležel zabýval. V posledních letech se věnoval především promýšlení vztahu fikce a historie, respektive fikčního a historického narativu. Toto téma se objevuje i v *Heterocosmica II*, v níž vztahy mezi světy fikčními a historickými autor ilustruje srovnáním světů zkonstruovaných kolem postavy a kultu Jana Nepomuckého a rozbořením novely *Kloktat dehet* Jáchyma Topola coby příkladu protifaktové historické fikce.

V úvodu části věnované fikci a historii Doležel připomíná okolnosti vzniku diskusí o povaze historického narativu, kterou na počátku sedmdesátých let 20. století rozvířil Hayden White názorem, že historie je literární žánr stejně jako jakýkoliv jiný.³ White nicméně nebyl první, kdo se zabýval otázkou vztahu historie a literatury, v šir-

1 Doležel 2014.

2 Doležel 2003.

3 White 2011.

ším slova smyslu vztahem historie a narace. Významně však přispěl k tomu, že pozornost historiků se upnula k novému a hlubšímu promýšlení mechanismu historikova vysvětlování. V následujících třiceti letech se tak v mnoha studiích, knižních publikacích a diskusích střetávaly postoje těch, kteří prosazovali nenarativní (deskriptivní) povahu historikovy explanace, s míněním těch, kteří naopak upozorňovali na to, že historik se bez vyprávění neobejde.⁴

Podstatu problému přesně vystihl Lubomír Doležel, který poznamenal že „[c]hce-li se vyrovnat s radikálním tvrzením postmoderních ‚metahistoriků‘, musíme především odlišit zdánlivě příbuzný, ale ve skutečnosti zcela jiný problém, problém literárních vlastností historických textů“.⁵ Pravdou totiž je, že historikové ve svých textech často využívali (a využívají) postupy krásné literatury, a to jak při konstrukci textu a narativu, tak i ve svém stylu. To ovšem neznamená, že jejich díla můžeme automaticky považovat za díla fikční — což obhajuje i Doležel ve své knize *Fikce a historie v období postmoderny*.

Pojmem, který se více či méně explicitně objevuje v uvedené publikaci, v knize *Heterocosmica II*, ale i dalších Doleželových statích, je pojem „narativní explanace“ Jeho význam lze jinak také vyjádřit slovním spojením „vysvětlení pomocí příběhu a vyprávění“. V rámci historiografie je tento pojem teoreticky reflektován zhruba od poloviny minulého století, kdy historikové začali soustavněji zvažovat to, do jaké míry můžeme minulost „skutečně“ poznat, do jaké míry je jen historikovou konstrukcí, anebo jakou roli při vysvětlování historického vývoje hraje právě historikova narace.

Problém narativní explanace má ale mnohem širší a obecnější planost, nelze jej omezit pouze na jednu vědní disciplínu. Narativní explanaci do určité míry přece využívají i další humanitní, společenské a přírodní vědy, nehledě na to, že vysvětlování pomocí příběhů a vyprávění je vlastně zcela běžnou součástí našeho života. Díváme-li se na věc z této širší perspektivy, nabízí se otázka: Co je narativní explanace? A hned můžeme doplnit: Jak je a kdy je?

V následujícím textu se pokusím nastínit, co se rozumí pojmem narativní explanace, a stručně charakterizovat základní rozdíly v užití tohoto specifického způsobu explanace v oblasti humanitních, společenských a přírodních věd. Problematiku narativní explanace představím v osmi tezích.

OSM TEZÍ

Úvahu o pojmu narativní explanace bychom mohli začít výčtem celé řady nejrůznějších definicí a vymezení,⁶ které se objevily v posledních třiceti letech, kdy se problematika studia narativů stala značně oblíbenou. Podstatně to souviselo nejen se změnou paradigmatu v humanitních a společenských vědách, ale mělo to mnohem širší společenský a kulturní dosah spočívající v obratu k narativu a k vyprávění (*narrative turn*). Mezi jeho hlavní výsledky obratu patří rozšíření badatelského pole naratologie o nové oblasti, rozvoj nových naratologických přístupů, ale také široké pojetí nara-

4 Srov. např. Iggers 2002; Stone 1979; Certeau 1975; Veyne 1971.

5 Doležel 2014, s. 120.

6 Srov. např. Ankersmit 2005, s. 354; Norris a kol. 2005; Herman 2009, s. 98–100.

ším slova smyslu vztahem historie a narace. Významně však přispěl k tomu, že pozornost historiků se upnula k novému a hlubšímu promyšlení mechanismu historikova vysvětlování. V následujících třiceti letech se tak v mnoha studiích, knižních publikacích a diskusích střetávaly postoje těch, kteří prosazovali nenarativní (deskriptivní) povahu historikovy explanace, s míněním těch, kteří naopak upozorňovali na to, že historik se bez vyprávění neobejde.⁴

Podstatu problému přesně vystihl Lubomír Doležel, který poznamenal že „[c]hce-li se vyrovnat s radikálním tvrzením postmoderních ‚metahistoriků‘, musíme především odlišit zdánlivě příbuzný, ale ve skutečnosti zcela jiný problém, problém literárních vlastností historických textů“.⁵ Pravdou totiž je, že historikové ve svých textech často využívali (a využívají) postupy krásné literatury, a to jak při konstrukci textu a narativu, tak i ve svém stylu. To ovšem neznamená, že jejich díla můžeme automaticky považovat za díla fikční — což obhajuje i Doležel ve své knize *Fikce a historie v období postmoderny*.

Pojmem, který se více či méně explicitně objevuje v uvedené publikaci, v knize *Heterocosmica II*, ale i dalších Doleželových statích, je pojem „narativní explanace“ Jeho význam lze jinak také vyjádřit slovním spojením „vysvětlení pomocí příběhu a vyprávění“ V rámci historiografie je tento pojem teoreticky reflektován zhruba od poloviny minulého století, kdy historikové začali soustavněji zvažovat to, do jaké míry můžeme minulost „skutečně“ poznat, do jaké míry je jen historikovou konstrukcí, anebo jakou roli při vysvětlování historického vývoje hraje právě historikova narace.

Problém narativní explanace má ale mnohem širší a obecnější planost, nelze jej omezit pouze na jednu vědní disciplínu. Narativní explanaci do určité míry přece využívají i další humanitní, společenské a přírodní vědy, nehledě na to, že vysvětlování pomocí příběhů a vyprávění je vlastně zcela běžnou součástí našeho života. Díváme-li se na věc z této širší perspektivy, nabízí se otázka: Co je narativní explanace? A hned můžeme doplnit: Jak je a kdy je?

V následujícím textu se pokusím nastínit, co se rozumí pojmem narativní explanace, a stručně charakterizovat základní rozdíly v užití tohoto specifického způsobu explanace v oblasti humanitních, společenských a přírodních věd. Problematiku narativní explanace představím v osmi tezích.

OSM TEZÍ

Úvahu o pojmu narativní explanace bychom mohli začít výčtem celé řady nejrůznějších definicí a vymezení,⁶ které se objevily v posledních třiceti letech, kdy se problematika studia narativů stala značně oblíbenou. Podstatně to souviselo nejen se změnou paradigmatu v humanitních a společenských vědách, ale mělo to mnohem širší společenský a kulturní dosah spočívající v obratu k narativu a k vyprávění (*narrative turn*). Mezi jeho hlavní výsledky obratu patří rozšíření badatelského pole naratologie o nové oblasti, rozvoj nových naratologických přístupů, ale také široké pojetí nara-

4 Srov. např. Iggers 2002; Stone 1979; Certeau 1975; Veyne 1971.

5 Doležel 2014, s. 120.

6 Srov. např. Ankersmit 2005, s. 354; Norris a kol. 2005; Herman 2009, s. 98–100.

tivity. Doklady a důsledky tohoto obratu můžeme stále každodenně pozorovat v nej-různějších médiích — na stránkách novin, v rozhlase i v televizi, kde důraz na představení určité události, nové zprávy či života konkrétního jedince prostřednictvím příběhu je nepsanou povinností každého dobrého novináře.

Teze (1): Pojem narativní explanace můžeme nejobecněji charakterizovat jako takový typ výkladu, který se uskutečňuje prostřednictvím nějakého narativu.

Tato charakteristika v sobě skrývá několik problémů. Jednak nevíme, co přesně znamená termín narativ, kromě toho ale také neznáme, jak probíhá a jakou povahu má samotná explanace. Uvedené pojmy narativ a explanace detailně analyzuje celá řada studií,⁷ nebudu se jim zde proto podrobněji věnovat. Vyjděme z toho, že narativ je pojem, který vyjadřuje obecně chápané vyprávění, přičemž ovšem „zahrnuje jak to, o čem se vypráví, tak i způsob, jakým se o tom vypráví, někdy též vlastní akt vyprávění“.⁸ Zahrnuje tedy jak příběh, který bývá obecně charakterizován jako časově a kauzálně uspořádaný soubor událostí, tak vyprávění, které je představením (svým způsobem realizací) tohoto příběhu. Explanaci lze chápat jako specifickou kognitivní aktivitu, jako metodu, která se podílí jak na logickém vysvětlení určitých jevů nebo procesů, tak na systematizaci nových (zvláště vědeckých) poznatků.⁹ Tato snad až příliš obecná definice bude mnohem srozumitelnější, jakmile si uvědomíme, že jde o proceduru, která může mít celou řadu podob. Liší se především tím, na co je v procesu výkladu kladen důraz, a v jakém vzájemném vztahu je to, co je vysvětlováno (explanandum), a to, pomocí čeho vysvětlujeme (explanans).

Základním tvarem vědeckého vysvětlení je deduktivně-nomologická explanace, v níž vztah explanans a explanandum je vztahem logické dedukce. Dalšími typy mohou být například explanace pragmatická, historická, genetická, kauzální, funkční atd. Je patrné, že:

Teze (2): Narativní explanace je jen jedním z mnoha explanačních postupů, pomocí něhož se vztahujeme ke světu, a který nám pomáhá, abychom se v něm lépe vyznali, poznali jej a porozuměli mu.

Pojmy „poznání“ a „porozumění“ jsou v této souvislosti velmi důležité. Jestliže totiž přijmeme názor, že narativ nám poskytuje určité „rozumění“, pak je zcela namístě se ptát, o jaké rozumění jde? Rozumění čemu? Objevuje se tu však ještě jiná otázka, která se týká toho, zda je *explanační síla* narativu vlastní? Jinak řečeno: Má každý narativ schopnost vysvětlovat neznámé? Toto jsou důležité dotazy, které mají pro pochopení podstaty narativní explanace klíčový význam. Stručně nastíním možné odpovědi.

Celá procedura narativní explanace je založena na předpokladu, že narativy nejsou jen hříčkou lidské imaginace a kreativity, ale že mají pro člověka mnohem pod-

7 Např. Herman 2009; Herman, ed. 2007; Herman — Jahn — Ryan, edd. 2005; Hühn — Meister — Pier — Schmid, edd. 2014; Schmid 2010.

8 Šidák 2012, s. 341.

9 Srov. Jastrzemska 2009; Ochrana 2013.

statnější význam. Jak dokazují výsledky zkoumání především kognitivních vědců, je naše zkušenost organizována narativně.¹⁰ Světu i sami sobě rozumíme prostřednictvím příběhů, které jistým způsobem uspořádávají, strukturují vnímané a prožívané události do kauzálních a chronologických souvislostí. Teprve díky narativům pak začínáme rozumět vnějšímu světu jako smysluplnému celku a objevujeme i svou vlastní identitu. Naše rozumění tak má primárně narativní charakter — myslíme v narativech a prostřednictvím narativů.¹¹ Z tohoto hlediska je *narativní rozumění* základní podmínkou lidského myšlení a poznání vůbec.

To, že svět nahlížíme narativně — přes mřížku kauzality a chronologického uspořádávání událostí — je podle I. Kanta či D. Huma dáno především vrozenou předchůdnou strukturou našeho myšlení.¹² Co se týče schopnosti narativu vysvětlovat neznámé, je třeba si uvědomit, že jednou z jeho hlavních funkcí je pořádání, strukturace chaotických událostí do celku, který tak pro nás získává smysl a význam. Již touto strukturací, byť se namnoze odehrává na základě určitých předem stanovených myšlenkových schémat a rámců, se vždy konstruuje něco nového. Tušíme, že narativ tak není jen zásobárnou faktů a jejich různých uspořádání, ale že právě tím umožňuje i jejich výklad — explanaci.

Tvrzení, že každý narativ má explanační sílu, nám v tuto chvíli nejspíš bude připadat jako poněkud silná generalizace. Představme si však, že narativ by tuto sílu, tento svůj velký potenciál, neměl. Je otázkou, zda bychom pak vůbec mohli uvažovat o existenci narativů? Připusťme, že je to možné. Důsledkem neexistence explanační síly narativu by ale zcela jistě došlo k tomu, že narativy by byly neúčinné. Nepůsobily na naši mysl, neformovaly by naše rozumění světu i sobě samým. Narativní rozumění by tedy nebylo možné. Jestliže však zastáváme názor, že narativní rozumění je *podstatnou podmínkou* lidského myšlení a poznání vůbec, říkáme tím nepřímou také, že předpokládáme, že každý narativ *má* explanační sílu. Spoléháme se na to, že narativy tuto sílu mají a že tato síla je účinná — vyvolává narativní rozumění. Tuto úvahu můžeme stručně shrnout do následující teze:

Teze (3): Mezi základní podmínky možnosti narativní explanace patří dva předpoklady: předpoklad existence explanační síly každého narativu a předpoklad existence narativního rozumění.

Pojem narativní explanace bývá užíván především v oblasti humanitních, společenských a přírodních věd. Pokud ale termín explanace nebudeme vnímat pouze jako filosofickou kategorii, která vyjadřuje určitý logický postup, ale šířeji jako vysvětlení a interpretaci, nahlédneme celou problematiku z poněkud jiného úhlu. Narativní explanace, čili vysvětlení světa, faktů, událostí atd. prostřednictvím narativu, by totiž nebyla pouze záležitostí vědy, nýbrž také — a mnohem spíše — mýtu, náboženství, filosofie, kultury, umění atd. Byly a jsou to právě mýty a náboženství, které jako první

¹⁰ Fay 2002, s. 213–236; Herman, ed. 2003; Turner 2005; Jahn 2005.

¹¹ Gregory Bateson byl jeden z prvních, kdo explicitně tvrdil, že „myslíme v příbězích“ (Bateson 1980, s. 14); Turner například uvádí, že „[n]arativní představivost — příběh — je základním nástrojem myšlení“ (Turner 2005, s. 13).

¹² Kant 2001.

pomocí narativů začaly vysvětlovat vznik a povahu skutečnosti. A je to právě jejich výklad, který je největším konkurentem vědeckých (nejen narativních) explanací.

Teze (4): Narativní explanace není nutně vázána na rámec vědy. Specifické typy narativní explanace představují mýty, náboženství, filosofie, umění, kultura atd.

O vztahu mýtu, náboženství, filosofie a vědy toho bylo za více než dva a půl tisíce let napsáno mnoho. Především západní kultura a civilizace se zasloužila o největší díla a pokrok v této problematice, která ovšem stále není uzavřena. Byl to Claude Lévi-Strauss, kdo upozornil na vzájemnou souvislost vědeckého a mytického myšlení, ale i na analogickou konstrukci narativů.¹³ Pro francouzské strukturalisty to byl impuls k zahájení výzkumu ve zcela nové oblasti, později pak k založení nového oboru — naratologie.

Zvýšený zájem o studium narativu, narativity i narativní explanace, kritické hodnocení jejich funkce a role v lidském životě, v kultuře i společnosti vyústil v již zmíněný kulturní (narativní) obrat, který se zásadním způsobem promítl i do teorie a metodologie nejrůznějších humanitních, společenských i přírodních věd. Zatímco v humanitních a společenských vědách se pojem narativní explanace ujal velmi rychle (již v polovině šedesátých let v souvislosti s rozvojem francouzského strukturalismu, nové historiografie a naratologie), v přírodních vědách, ve kterých dominují především nenarativní explanace (deskripce, deduktivně-nomologická explanace, kauzální aj.), se narativní explanace prosadila mnohem později a její zavádění nebylo tak dramatické.

Toto různé přijetí a rozvinutí narativní explanace v humanitních, společenských vědách a v přírodních vědách podstatně souviselo s jejich odlišnou teoretickou a metodologickou vybaveností. Základní rozdíly v jejich metodách i směřování formulovali poprvé již novokantovci (Wilhelm Windelband a Heinrich Rickert), kteří začali rozlišovat mezi vědami nomotetickými a idiografickými.¹⁴ Současně s nimi působili J. G. Droysen a W. Dilthey. Oproti „vysvětlující“ (*Erklären*) metodě přírodních věd zaměřujících se na hledání kauzálních spojitostí a zákonitostí, prosazoval Dilthey „rozumějící“ (*Verstehen*) interpretaci dominující v rámci *Geisteswissenschaften*. Problematiku vztahu těchto věd zmiňuji z toho důvodu, abych upozornil na to, že narativní explanace je v obou typech věd přítomná, i když míra jejího užití i přijímání je různá.

Teze (5): Narativní explanace patří mezi základní typy vědecké explanace.

V následující tabulce jsou uvedeny teorie, metody a druhy explanací, které jsou nejčastěji užívané v humanitních, společenských a přírodních vědách. Zasadíme-li je do určitého kontrastního schématu, jejich srovnání je sice značně zjednodušující, přesto vypovídá o základní spojitosti a odlišnosti jednotlivých typů věd. Tabulka má pouze ilustrující funkci, seznam uvedených teorií, metod a typů explanací není v žádném případě úplný.

¹³ Srov. např. Lévi-Strauss 1996, 2006.

¹⁴ K vzájemnému vztahu poznatků získaných pomocí nomotetických a idiografických metod v oblasti poetiky viz Doležel 1990 (Lubomír Doležel užívá v souladu s územím v USA způsobem podobu termínu „ideografický“).

	humanitní a společenské vědy	přírodní vědy
teorie a metody	zkušenostní	experimentální
	kvalitativní	kvantitativní
	subjektivní	objektivní
	běžný rozum (<i>common sense</i>)	zákony
		obecné principy
typy vysvětlení	rozumění (<i>Verstehen</i>)	vysvětlení (<i>Erklären</i>)
	interpretace	deduktivně-nomologický model
		funkční
		historický
		pragmatický
		genetický
		kauzální
		narativní
		atd.

TAB. 1: Komparace vybraných teorií, metod a typů explanací

Dosud jsme se pokoušeli odpovědět na otázky: Co? a Jak? Co je narativní explanace? Jakou může mít podobu? Jaké jsou její základní podmínky možnosti? Nyní je třeba věnovat pozornost i otázce: Kdy? Kdy můžeme a kdy je vhodné ve vědě narativní explanaci uplatňovat?

Předně si je třeba uvědomit, jakou roli má ve vědě narativ jako takový. Touto problematikou jsem se zabýval již při jiné příležitosti; rozlišil jsem šest základních funkcí narativu ve vědě: funkci ilustrační, historickou, popularizační, legitimizační, didaktickou a modelující.¹⁵ Je nasnadě, že tyto funkce jsou klíčové i pro užití narativní explanace. Ke způsobu narativní explanace se badatel může uchýlit v okamžiku, kdy píše určitý popularizační článek, kdy v rámci svého zkoumání potřebuje zpřesnit (ilustrovat) určitou problematiku, nastínit historické souvislosti atd. Zcela výjimečné postavení má pak narativní explanace tehdy, když ji badatel (např. kvantový fyzik) zakomponuje jako myšlenkovou hru nebo modelový příklad do své vědecké teorie, když se tedy narativ přímo podílí na tvorbě teorií, na prověřování hypotéz, anebo když ji uplatňuje učitel při výuce. Didaktické užití narativní explanace je běžné, a jak ví každý pedagog, většinou také velmi účinné. To je ovšem již zcela jiný okruh otázek.¹⁶

Je obtížné podat jednoznačnou odpověď na ono: Kdy? Kdy lze a kdy je vhodné použít narativizaci nebo narativní explanaci ve vědě. Přesto můžeme konstatovat následující:

Teze (6): Badatel narativní explanaci použije tehdy, když se rozhodne svůj výzkum doložit konkrétním příkladem, oživit jej, ilustrovat, když chce vysvětlit složitou problematiku či souvislosti, když je nucen konstruovat myšlenkové experimenty — právě ty mají často narativní povahu.

¹⁵ Sládek 2010.

¹⁶ Hábl 2013.

Na základě nejrůznějšího užití narativní explanace a jejího funkčního zaměření v rámci vědy a pedagogiky bychom mohli sestavit celou rozsáhlou typologii. Z velké části by se jistě opírala o výše zmíněnou typologii základních funkcí narativů ve vědě.

Nedůvěra přírodních věd vůči narativní explanaci byla dlouhou dobu živena přesvědčením, že oblast přírodních, exaktních věd není pro narativizaci vhodná. Jestliže vědeckým ideálem přírodních věd je systematizované a vysoce formalizované poznání, které se získává především díky deduktivně-nomologické explanaci a které je vyjádřeno obecnými zákony a principy, pak narativ, který má vždy konkrétního autora a je nositelem jedinečnosti a individuálnosti, musí nutně působit na badatele z této oblasti jako značně nedůvěryhodný partner, jenž zavání „nevědeckostí“. Bohužel tento názor není (zejména v našem prostředí) neobvyklý a nevztahuje se pouze na narativy, ale namnoze i na celé humanitní a společenské vědy.

Je otázkou, která oblast vědy je pro narativní explanaci a narativizaci nejvhodnější? Zdá se, a to i vzhledem k velké úspěšnosti narativních explanací v humanitních a společenských vědách, že velkou měrou v tom hraje určitá teoretická a metodologická náklonnost jednotlivostem, běžnému rozumu (*common sense*), subjektivitě a interpretaci jedinečného. Ta je, jak je známo a jak také ukazuje výše uvedená tabulka, v humanitních a společenských oborech mnohem větší než v přírodních vědách. Odpověď na zmíněnou otázku bychom ale kromě toho mohli hledat také v zaměření na konkrétní předmět vědeckého výzkumu. Důležitá je jeho „vhodnost“ a „inklinace“ k narativizaci. Výklad vývoje člověka prostřednictvím narativu je (nejspíš z důvodu konkrétnosti a představitelnosti tohoto zkoumaného předmětu) zcela nepochybně mnohem jednodušší než narativní výklad komplexních čísel — i když to samozřejmě také není nemožné. Detailní rozbor a určení podmínek, za jakých je narativizace a narativní explanace v rámci vědy možná a vhodná, nás teprve čeká. Můžeme shrnout:

Teze (7): Některé vědní oblasti jsou pro narativizaci a narativní explanaci vhodnější než jiné.

Nyní se pokusím poněkud zproblematizovat užití narativní explanace ve vědě. O výhodách narativizace a narativní explanace ve vědách se píše a diskutuje již relativně dlouho. Nemají ale někteří kritikové pravdu, když tvrdí, že se tím do vědy vnáší přílišný subjektivismus a určitý netestovatelný prvek? Pokud platí, o čem jsem se zmiňoval již dříve, že kromě narativní explanace uplatňované ve vědě můžeme uvažovat i o explanacích, které mají například mytickou nebo náboženskou povahu, jak je můžeme vzájemně odlišit? Základní otázka zní: Lze přímo z textury narativu poznat, zda se jedná o vědeckou, mytickou či náboženskou narativní explanaci?

Uvedu tři příklady narativů, které různě vysvětlují vznik světa a vesmíru. Pro lepší názornost u konkrétních citátů prozatím neuvedu jejich přesné bibliografické údaje.

Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země byla pustá a prázdná a nad pastnou tůň byla tma. Ale nad vodami vznášel se duch Boží. I řekl Bůh: „Buď světlo!“ A bylo světlo.

Na začátku byl tento vnější vesmír nekonečným prázdným prostorem. Když se z deseti stran zvedl vítr a honil se sem a tam, vytvořil se takzvaný „vzdušný kříž“ čili atmosféra, šedomodré barvy a neobyčejně celistvá, sahající do výše 1 600 000 jódžan a v obvodu [prakticky] nezměřitelná. Nad ní, tvořený masou vod, vznikl velký oceán, hluboký 1 120 000 jódžan a 1 203 450 jódžan široký.

Při vlastním velkém třesku byl podle standardního Fridmanova modelu rozměr vesmíru nulový a jeho teplota nekonečná. Jednu sekundu po velkém třesku klesla asi na deset miliard stupňů. Taková teplota tisícinásobně převyšuje teplotu v nitru Slunce, avšak na okamžik se jí dosahuje při výbuchu vodíkové bomby. Ve vesmíru tehdy dominovaly fotony, elektrony a neutrina (nesmírně lehké částice, na něž působí slabá síla a gravitace). Jak se vesmír dále rozpínal a teplota klesala, poměr mezi vznikem a zánikem párů elektron-antielektron se postupně obrátil.

Všechny tři texty vykazují neobyčejně zajímavou tematickou podobnost. Obsahují výrazy a pojmenování, které nám dobře signalizují, zda jde o mytický nebo o vědecký narativ. Na mysli mám pojmy jako Bůh, Fridmanův model, fotony, elektrony atd. Jestliže první text bez problémů identifikujeme jakožto úvodní pasáže biblické *Genesis* (Gn 1,1-3),¹⁷ v druhém případě je to složitější. Samotný narativ nemá zcela obvyklou podobu mytického nebo náboženského textu. Jde o úryvek z tibetské kroniky ze 14. století *Zrcadlo králů*, jejímž autorem je mnich Sónam Gjalchhän.¹⁸ Poslední citát je z knihy britského teoretického fyzika Stephena W. Hawkinga *Stručná historie času*.¹⁹ Jakkoli se jedná o populárně-naučnou publikaci, stala se natolik známou a citovanou, a to i ve vědeckých kruzích, že jako příklad vědecké narativní explanace je zvláště vhodná. Potvrzuje mimo jiné také to, že popularizace a narativizace si vzájemně velmi často podávají ruce. Citovaná ukázka může nicméně vzbuzovat pochybnost, zda se vůbec jedná o narativ. Zde je třeba říct, že Hawkingův text je protkán nejen řadou narativů, ale i mnoha odkazy k jiným narativům, takže celkově vykazuje relativně vysoký stupeň narativizace. Vždyť už jen samotný výklad vzniku a dalšího osudu vesmíru má v Hawkingově podání charakter vyprávění o tom, co bylo na počátku. Právě v tom se do jisté míry přibližuje (nebo přímo shoduje) s některými mytickými a náboženskými narativy, které taktéž vyprávějí o tom, co bylo na počátku. Hawking navíc svůj výklad modelu horkého velkého třesku uvádí osobní vzpomínkou, takže „narativ o vzniku vesmíru“ se tak hned v úvodu dané kapitoly propojuje s vlastním „životním narativem“ autora.

Podrobíme-li všechny tři uvedené narativizované texty detailní analýze, je evidentní, že struktura událostí a konstrukce narativů je ve všech třech případech v zásadě stejná. Analogicky to platí i pro zacházení s časem a kauzalitou v rámci narativu. Svým způsobem jakoby se tak potvrzoval předpoklad existence univerzálních narativních principů, vzorců a rámců. Zcela jiná situace nastane v okamžiku,

¹⁷ Bible, s. 21.

¹⁸ Gjalchhän 1998, s. 11.

¹⁹ Hawking 2003, s. 117.

když všechny tři texty zařadíme do jejich původních, ale třeba i širších historických a kulturních souvislostí. V tom případě je nutné zvažovat nejen „co“ a „jak“ se v textu říká, ale také to, jakou roli hrají především první dva texty ve společnosti: kdo je čte, jak s nimi lidé zacházejí, jak se vůči nim vztahují, co pro ně tyto texty znamenají?

Základní rozdíl mezi vědeckými a mytickými/náboženskými narativními explikacemi spočívá podle mého názoru v jejich normativnosti a nenormativnosti, v jejich konečnosti nebo nekonečnosti. Zatímco vědecké narativní explanace jsou nenormativní a nekonečné — stále je můžeme měnit a upravovat podle potřeb a aktuálního stavu výzkumu, mytické a náboženské narativní explanace mají namnoze konečnou, normativní, kodifikovanou podobu, k níž se často také vztahuje řada rituálních praktik. Můžeme shrnout:

Teze (8): Vědecká narativní explanace nemá finální podobu, je nenormativní a nekonečná.

ZÁVĚR

Tuto stať jsem začal úvahou o tom, co je narativní explanace. Postupně jsem se dostal i k onomu: Jak? a Kdy? Jak a kdy je vhodné uplatnit ve vědě narativní explanaci. Zbývá si položit ještě jednu otázku, které se nemůžeme vyhnout. A to je: Proč? Proč právě narativ a narativní explanace jsou ve vědě, ve výuce vědy, ale především v našem vlastním (běžném) životě tak účelné, úspěšné a důležité? Nechci opakovat úvahy o narativním rozumění, ani názory kognitivních vědců.

Zmíním se jen o dvou vlastnostech narativu, které jsou podle mého názoru klíčové. Na myslí mám především schopnost narativů a narativizace proměňovat složité v jednoduché, nesrozumitelné v srozumitelné, vzdálené v blízké. V případě narativní explanace se tato schopnost narativu projevuje tak, že umožňuje jazyk vědy svým způsobem „přeložit“ do běžného jazyka a běžného rozumění (*common sense*). Příkladem může být již dříve zmíněná Hawkingova *Stručná historie času*, která se stala nesmírně populární nejen kvůli svému tématu, především však díky tomu, jakým způsobem a stylem byla napsána. Nermalou roli k tomu přispěly i narativy, respektive narativní představitost, která autorovi umožnila složité fyzikální a kosmologické teorie zjednodušit a vysvětlit v souvislostech.

V rámci vědeckého diskurzu (zvl. přírodních věd) vyvolává přítomnost běžného jazyka a běžného rozumění (*common sense*) určité napětí, které má své historické kořeny — přinejmenším od 17. století se totiž věda zásadně vymezovala vůči běžnému rozumu. To ovšem nic nemění na tom, že narativní explanace má v současné vědě, ať už jde o humanitní, společenskovědní či přírodovědné obory, již pevné a zcela nenahraditelné postavení.

Druhou vlastností narativů, o které se chci na závěr zmínit, a která odpovídá na otázku týkající se účelnosti, úspěšnosti a důležitosti narativů, je jejich schopnost proměnit chaos v řád. Komponováním narativů, narativních explanací a obecně aktem narativizace člověk proměňuje chaos kolem sebe, ale i v sobě samém, v řád, jenž je, zdá se, pro nás životně důležitý.

PRAMENY

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Podle ekumenického vydání z r. 1985. Praha : Biblická společnost v ČR, 1990.

Gjalchhän, Sönam. *Zrcadlo králů. Tibetská kronika 14. století*. Praha : Vyšehrad, 1998.

Hawking, Stephen W. *Stručná historie času. Od velkého třesku k černým díram*. Praha : Mladá fronta, 2003.

LITERATURA

- Ankersmit, Frank. „Narrative explanation“. In Herman, David — Jahn, Manfred — Ryan, Marie-Laure. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London — New York : Routledge, 2005, s. 354.
- Bateson, Gregory. *Mind and Nature — A Necessary Unity*. Toronto : Bantam, 1980.
- Certeau, Michel de. *L'écriture de l'histoire*. Paris : Gallimard, 1975.
- Doležel Lubomír. „Nomothetic and Ideographic Knowledge in Poetics“. In Seixo, Maria-Alzira (ed.). *Os estudos literarios (entre) ciencia e hermeneutica*. Lisbon : Portuguese Comparative Literature Association, 1990, s. 115–122.
- Doležel, Lubomír. *Heterocosmica: Fikce a možné světy*. Praha : Karolinum, 2003.
- Doležel, Lubomír. *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha : Academia, 2008.
- Doležel, Lubomír. *Heterocosmica II: Fikční světy postmoderní české prózy*. Praha : Karolinum, 2014.
- Fay, Brian. *Současná filosofie sociálních věd: Multikulturní přístup*. Praha : SLON, 2002.
- Hábl, Jan. *Učit (se) příběhem*. Brno : Host, 2013.
- Herman, David. *Basic Elements of Narrative*. Chichester — Oxford : Wiley — Blackwell, 2009.
- Herman, David (ed.). *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. Stanford: CSLI Publications, 2003.
- Herman, David (ed.). *The Cambridge Companion to Narrative*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007.
- Herman, David — Jahn, Manfred — Ryan, Marie-Laure (eds.). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London — New York : Routledge, 2005.
- Hühn, Peter — Meister, Jan Christoph — Pier, John — Schmid, Wolf (eds.). *Handbook of Narratology I, II*. Berlin — Boston : Walter de Gruyter, 2014.
- Iggers, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- Jahn, Manfred. „Cognitive Narratology“. In Herman, David — Jahn, Manfred — Ryan, Marie-Laure. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London — New York : Routledge, 2005, s. 67–71.
- Jastrzemska, Zdeňka. *Aspekty vysvětlení: Hledání explanačních znalostí*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2009.
- Kant, Emmanuel. *Kritika čistého rozumu*. Praha : Oikúmené, 2001.
- Lévi-Strauss, Claude. *Myšlení přírodních národů*. Praha : Dauphin, 1996.
- Lévi-Strauss, Claude. *Strukturální antropologie*. Praha : Argo, 2006.
- Norris a kol. (= Norris, Stephen P. — Guilbert, Sandra M. — Smith, Martha L. — Hakimelahi, Shahram — Phillips, Linda M.). „A Theoretical Framework for Narrative Explanation in Science“. *Science Education* 2005, roč. 89, č. 4, s. 535–563.
- Ochrana, František. *Metodologie sociálních věd*. Praha : Karolinum, 2013.
- Schmid, Wolf. *Narratology: An Introduction*. Berlin — New York : Walter de Gruyter, 2010.
- Sládek, Ondřej. „The Role of Stories in Science and Humanities“. In Fořt, Bohumil — Jedličková, Alice — Koten, Jiří — Sládek, Ondřej. *Four Studies of Narrative*. Prague : Institute of Czech Literature ASCR, 2010, s. 59–76.
- Stone, Lawrence. „The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History“. *Past and Present* 1979, roč. 85, November, s. 3–24.

Šidák, Pavel. „Narativ“. In Müller, Richard — Šidák, Pavel (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha : Academia, 2012, s. 341–342.

Turner, Mark. *Literární mysl: O původu myšlení a jazyka*. Brno : Host, 2005.

Veyne, Paul. *Comment on écrit l'histoire: Essai d'épistémologie*. Paris : Éditions du Seuil, 1971.

White, Hayden. *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno : Host, 2011.

THE NARRATIVE EXPLANATION IN EIGHT THESES: THE OUTLINE OF THE PROBLEM

Lubomír Doležel uses the term “narrative explanation” not only in his book *Heterocosmica II* but in his other publications for example concerning the issue of historiography as well. Nevertheless the validity of the issue of the narrative explanation is much more wide and general and it cannot be restricted to one academic discipline only. That's why the

crucial question of the study is: What the narrative explanation is? How is the narrative explanation possible and what are its basic forms? The author of the suty briefly characterises the basic variations in the use of this specific mode of explanation in the field of humanities, social and natural science. He introduces the problematics of the narrative explanation in eight theses.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Lubomír Doležel — explanace — přírodní a společenské vědy – narativní explanace

Lubomír Doležel — explanation — natural and social sciences — narrative explanation

Ondřej Sládek (*1976) vystudoval filosofii a religionistiku na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Věnuje se literární teorii, naratologii, sémiotice, literární hermeneutice a dějinám strukturalismu. V současnosti působí jako vedoucí oddělení teorie literatury Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., kromě toho je odborným asistentem na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Je autorem monografií *The Metamorphoses of Prague School Structural Poetics* (2015; v turečtině 2014) a *Jan Mukařovský. Život a dílo* (2015). Edičně připravil několik publikací (např. *Český strukturalismus po poststrukturalismu*, 2006; *Performance/performativita*, 2010; *Český strukturalismus v diskusi*, 2014 aj.).